

szemle

Beavatás Priapos kultuszába

WEÖRES SÁNDOR: PRIAPOS

Az antik költészet megkülönbözteti a gyermeki ártatlanság álcáját viselő Erószhoz (Amorhoz) és a fallikus, hipermaszkulin pompájában ékeskedő Priaposzhoz (Priapushoz) tartozó költészetet, melyet a két isten jelleme és attribútumai alapján könnyen azonosíthatnánk a mai erotikus–pornográf viszonyrendszerrel, ám ez a modern stigmatizáló hagyomány miatt nem lenne maradéktalanul helyénvaló. Erósz kozmikus isten, a világ összetartója, rítusai részint az isteni örökkévalóság megtapasztalhatóságának reményével kecsegtetnek, részint a lét átörökítésének és élvezetének (gyakran a haláltól való félelem ellenében ható) vágyát fejezik ki. Az erotikus költészetben vágy és tapasztalat egyenrangú alapanyag, Erósz a szavakban, a nyelvben lakik és a szavak sokértelműségével, édességével, érzékiségével játszik. A kolosszális fallosszal ábrázolt Priaposz ellenben alacsonyabb rendű istenség, a testhez kötött, a termékenység egészen konkrét valóságához, a potenciához, mely nem szükségszerű (de szerencsés) feltétele Erósz világának.

A priapikus költészet nem kedveli a leplezett, képi beszédet, sőt: tudatosan leplező, redukáló, ha tetszik idegesítően „racionális” és korporális, a metaforák és allegóriák mögé lát, s ez a látás (és a hozzárendelt értelmezés is) meglehetősen egysíkú. Létrehozza a saját metaforarendszerét is (kert, gyümölcslopás, büntetés), de ennek felfejtése messze nem igényel cizelláltabb befogadói ráhangolódást. Nem idegen tőle az obszcén nyelvhasználat, a férfiagresszió radikalizmusát működteti, nem a vágyat nézi, hanem a vágy mögötti működést: deheroizál, destruál és ellenvilágokat konstruál. Az obszcenitás azonban nem bűn, hanem olykor paródiaszerű látásmód, olykor az értékválságból fakadó kétségbeesés, olykor öncélú kéjelgés, melynek antropológiai, fiziológiai alapja van, a testbe zárt ösztönlét agresszív vágypotenciáljának felismerése, mely mindamelllett, hogy nyers és durva, mégis csak a termékenység (s így a lét és az életöröm) megzabolázatlan forrása.

A priapikus költészetben csak a tett számít igazán, a csődöt mondott, beteljesületlen vágy vagy érdektelen, vagy egyenesen a nevetség tárgya (ahogy pl. a mai pornóban). E tekintetben a priapikus költészet, mondhatni, egy fokon mindig heroikus is. Az antik fallikus kultusz hiperszexualizálása a későbbi korok kedvenc irodalmi és tudományos terepe volt: az „elvetemült” szexualitású ókorra ugyanis a keresztény normatív etika szorításából néztek vissza, s ez minden antik szexuálisnak tartott vagy vélt megnyilvánulást felértékelte. Priapos kultuszáról számos könyv íródott, számos metszet, festmény készült, számos valós és hamisított tárgyi „bizonyíték” került elő. A világon szinte nincs is olyan antik erotikus művészetet is bemutató gyűjtemény, ahol ne kellene a túlburjánzó és elfojtott szexuális fantázia kreálta utólagos hamisítványokkal szembesülni.

Weöres Sándor *Priapos* című kötetének címe antik előzményeket sugall, nevezetesen a *Priapea* című latin versgyűjtemény ismeretét, melyet a humanizmus idején, a 15. században Vergilius fiatalkori, szárnypróbálgató művének tartottak, s így például Janus Pannonius számára is legitimációt biztosított a pajzán, obszcén, a hivatalos műfajokat, kliséket kipellengérező epigrammák megírásához. Ennek a hagyománynak a legismertebb világirodalmi terméke Antonio Beccadelli *Hermaphroditus* című kötete volt, melynek epigrammáihoz képest – Madarász Imrét idézve – Boccaccio legmalacabb novellái „*novíciáknak való ájtatos olvasmányok*”. Nos, a hiperfallikus antik termékenységisten kultusza, mely a hagyományossá lett heroikus és elégikus kliséket szétzúzva hívott létre egy paródiaszerű antipoézist, mint pl. Beccadellinél, Weöres kötetében csak utalásszerűen jelenik meg. A *Priapos* cím itt tartalmi védnökségre utal, a hagyomány mögöttesére, mely intertextuális finomságaiban vagy árnyalataiban nem jelenik meg. A szöveg mögötti test árnyáról van szó tehát.

Weöres kötetkompozíciója erőteljesen vizuális karakterű: a nyitóvers, a felező nyolcasokban Borsos Miklóshoz írt szonett egy leendő ajándékkarkötőbe illeszkedő „bájos domborművek” vázlataiként értelmezi a negyven verset. Noha felöltlik párhuzamként Martialis ajándékkísérő epigrammáinak hagyománya is, ez a típusú alapállás elsősorban a reneszánsz erotikus költői gyakorlat emlékét idézi, nevezetesen Aretino *Sonetti lussuriosi* című munkáját, melyet erotikus rajzok ihlettek, s mely számos erotikus (pornográf) metszet, kép, sőt a legutóbb Michael Nymannek köszönhetően egy jelentős dalciklus forrásává vált (*8 Lust Songs*, CD: MN Records, 2008). Maga Weöres is kísérletezett már erotikus kámea létrehozásával *Kámea Phryné képével* című, tragikussá mélyülő erotikus versében, mely 1944 nyarán íródott: „Vitorlamester a kezem, lakatosmester a combom, / tanítómester az ágyékom, ezmester az ajkam, a nyelvem. / Ó jaj! nyugalomba vonult a vitorlamester, lakatosmester, / tanítómester, ezmester – és én egyedül maradok.”

Ehhez hasonló vagy ilyen telített és tömény költeményekkel azonban a *Priapos* olvasója ne számoljon. Itt csak a költészet „aljnövényzete” burjánzik el, abban az értelemben, ahogy a közköltészetet beleértve az iskolai diákpoezis hivatalos és nem hivatalos válfajait számba vevő Csörsz Rumen István, a régi magyar irodalom értő szövegkiadója és interpretátora a poézis e laza formáit nevezte. Ez az aljnövényzet gyakran elkerüli a figyelmünket, vagy egyszerűen szokásunk semmibe venni, ítészi tekintetünk (az ízlésre hivatkozva) nem hajlandó kifürkészni a mikrostruktúráit.

Weöres *Priapusa* tehát nem a tudós humanista költészet kertecskéjében álló őstenség, nem is a reneszánsz Itália hedonizmusának kies ligetét őrzi: sokkal magyarabb ő, részint régi daloskönyveink, énekeskönyveink (kivált az ún. debreceni *Felvidítő*) műfajait idézi meg, részint az urbánus folklór vagy a Löwy Árpád-féle (poszt)libertinus hagyomány szellemi fegyvertárára hagyatkozik. A Weöres-univerzum legendás sokféleségéhez képest is meglehetősen szervesen és szimplifikált költői világ ez. Talán ez magyarázza azt a tényt is, hogy a *Priapust* számúzték a Weöres-életműkiadásból.

A *Három veréb bat szemmel* című, alternatív irodalomtörténetként is olvasható kuriózumgyűjteményben Pálóczi Horváth Ádám portréjánál kerül elő a leányábécé műfaja, melyhez Weöres szerint eleve a „vérmes erotika” kötődik. E vérmes erotika kései utóda a *Művésznők* című költemény, mely lazán egybefűzött portréversek sorozata, illetve a katalógusversek hagyománysémáira generált mámoros

lista. A foglalkozás szakszókincsét és az erotikus két- vagy egyértelműséget ötvöző regiszter-együttállás teremti meg a költői feszültséget, mint pl. Gizi esetében: „Gizi muzsikában él, / véletlenségből kefél, / físz helyett fog néha faszt, / másnap elfelejti azt”. A katalógusvers speciális fajtáját képviseli *A Jaki* című opusz, mely egy bordélyházat ír le, ahol a kilenc Múza kilenc prostituáltként jelenik meg. Ezt az ötletet Antonio Beccadelli is kiaknázza, amikor *Hermaphroditus* című kötetének megszemélyesült főhőse a priapikus Parnasszusra ért, s a firenzei bordélyházban a kilenc Múza részesítette gyönyörben. Ez a bizar költői apoteózis Weöresnél is eleven obszcén metaforarendszer marad, mely a fogatlan, őrült Kalliopé bizzar képével zárul. A költemény itt is a záróstruktúra része, melyet már csak a „vérbajos” Venus antiódája és Priapus tánca követ. Venus itt a hedonista halál istenasszonya lesz, aki a hagyományos reneszánsz diadalmenet versek modorát parodizálva lép elének. A funkcióiból és jelvényeiből szinkdochikusan kirakható én a teophaneia, az isteni megjelenés eposzi gesztusából bontakozik ki. A kövér, szelentgető (az isteni megjelenést rendre illatjelenségek is kísérik) istennő végül a nemi betegségek „jelvényeit” vonultatja fel. Priapus mámortánca ezután élet-haláltánccá válik, mely a szexualitás kétarcúságát emeli ki, melynek szólamaihoz „angyal, ördög hegedül”. A hedonista ösztönlényiség az ártatlanságból indul: az ártatlanság viszont az érzékszervek csábításának köszönhetően szinte észrevétlenül korrumpálódik, majd elbukik.

A kötet felfogható egy narratív elgondolás szerint: a *Priapus* kultuszába való beavatási szövegek és tanúságtételek rituális sorozataként. Ez a beavatási poétika már a *Nyitány* című versben megjelenik, és a *VII. Legény-avatás* című versig központi téma marad. A *Legény-avatás* klasszikus motívuma később olyan nagyszerű erotikus versben köszön vissza, mint a *Fairy spring*, melynek alcíme szintén képzőművészeti. A *Freskók és stukkók egy vidám színházba*. A *Mythikus csoport* című költemény egy doktorosdit játszó testvérpár elfajult orgiáját jeleníti meg, s az eredendő ártatlanság etikai kérdését is felveti. A test felfedezése és beavatása nem pusztán alapvető ösztönmintázatok leírása miatt lehet érdekes (ez pusztán a pornográf, stimuláló funkciót erősíti), sokkal inkább a külső rálátás vagy láttatás ironikus-komikus, álnaiv vagy cinikus szemszöge miatt. A rálátás, a kukkolás poétikája kettős játékot működtet: részint leírja magát a pornográf aktust vagy kialakulásának lehetőségeit, részint pedig egy, a beavatási „tudatlanság” természetére apelláló külső szemszöget működtet. A „mythikus csoport” eleve paródiaszerű képzőművészeti allúziót sejtet, ráadásul egy mitológiától megfosztott, stilizálatlan világban. A cselekvő „ártatlanság” a fenntartott tudatlanság és a tabu ideológiája miatt komikussá válik, majd cinikussá, és e metamorfózis révén önmaga ellentétébe átfordulva érdekeltté lesz az ideológia megerősítésében és fenntartásában. Rendkívül szórakoztató párhuzamok találhatók egyes gyerekeknek szánt Weöres-opuszok nyelvi világa és a *Priapos* „invenciói” között. A „mythikus csoport” gyermekies, a gyerekjátékok rítusát idéző, szeretkezést megjelenítő vonat metafora („Zsuku-zsuku, megy a vonat, / nagy gözmozdony fujtat, tolat. / Első vágány! Ukk, Zamárdi, / Győr felé tessék beszállni!”) egy francia népköltés Weöres-féle magyarításával cseng össze: „Nézd, mama, / megy a zsiki-zsiki-zsiki, / megy a zsuku-zsuku-zsuku, /megy a masina. / Én vagyok a masiniszta, / megy a zsiki-zsiki-zsiki, / megy a zsuku-zsuku-zsuku, / megy a masina.”

Érdekes szempont lenne egy irodalompolitikai olvasat megkonstruálása is: az 1950-es évek szimplifikáló posztnépies törekvéseinek kifigurázásaként is elgondolható mintázatok (közérthetőség, egyszerű versforma és rímelés) ad absurdum

vitele is relevánsnak tűnhet. A kankós-vérbajos Vénusz „géppuskás” diadalmene-tével szembeállított magányos önkielégítés képzete *Az istenasszony* című versben mintha a kollektív téboly és a kényszerű elvonulás bizarr képe lenne.

Weöres két uralkodó műfaja az életkép és a portré, melyek a legtöbbször rá-adásul egybeolvadnak, s létrehozzák az epigrammahagyomány poengerjesztő gesztusaira rájátszó anekdotát. Az antik epigramma elegáns szerkesztési módozatai és finom allúziótechnikái jobbára hiányoznak: a versek zöme végtelenül egyszerű vonalvezetésű. Klasszikus arányérzékkel megalkotott epigrammai felépítése pl. a *Botrány* című versnek van, a legtöbb „anekdota” azonban nem az exozíció és a konklúzió frappáns, gyakorta enigmatikus vagy nem egyenes vonalú kettősségén alapszik, hanem a „mesélés” részletező öröme és az ellenpontosítás helyett a lineáris fokozáson. Az elbeszélői én agresszív uralma is nagymértékben teszi monotonná a narrációt, és sémák kialakításához vezet. A portré a defigurált arc jellegzetességeit viseli magán: a leírás vagy egy szexuálmetaforára, vagy a test egy áttolt helyére fókuszál, s így az arc a szexuálisan előnyben részesíthető testrészekre toldódik át („Manci begyes-búbos holmi”). Ez a pornográfia hatványozottan redukáló technikáival rokon eljárás, amikor az arc helyét a vulva vagy a pénisz veszi át, a kommunikáció lényeges mozzanatai pedig az ő viszonyrendszereik függvénye lesz. A potencia költészetesztétikai (irodalmi, írói) potenciaként való felfogása Catullus óta bevett költői fogás, és hasonlóképpen van ez az olvasási folyamat erotizálásával is (az antik tekerccsmetafora erre még alkalmasabb volt). Az anekdotaszerkesztési módozatok egyik legfőbb formája a konvenciókkal való szembesülés vagy szembesítés, főként a „megesett lány” és a férjhez menés problémaköre. Ez a terep tipikusan behatárolja azt az etikai horizontot is (s ez jelentős mértékben tér el a maiétól), melyben az a költészet érvényes hangon szólalt meg (a kötet ajánlása 1950 szeptemberéből való): ilyen szempontból érdekes lenne egy szexuálszociológiai vizsgálat elvégzése. A „kis híján Csöngén” született Vadász Géza erotikus verseinek (a kötet *A legfőbb tudomány* címmel jelent meg) korai darabjai azért is gyanúsak filológiailag, mert nem hordozzák a csöngői Priapos érezhető szociotöltetének terhét. Faludy György innovatív erotikus nyelvezete mérföldkő a magyar erotikus és priapikus költészet történetében: az 1940–41-re datált *Ali baba és bandája* című költeményének nyelvezete és stiláris dimenziói viszont nála is olyan mintázatokat rajzolnak ki, melyek könnyen kiszakíthatják e szövegeket a kor „szexuálpoétikai” szervességéből, még akkor is, ha a költészetnek egy olyan ágáról van szó, mely nem rendelkezik hivatalos vagy kanonikus hagyományrenddel. Weöres *Priaposának* igazi rokonait alighanem Berda József versei között lehet megtalálni, noha Berda pornográf szövegeiben a stilizátlanság varázsa egy eredendő hedonizmus szinte kétségbeejtő, máskor mámorosan illogikus, de mindig „természetes” versnyelvéhez tapad, Weöres világában a *Priapos* szerényebb „költői” hozadéka szükségszerűen a kuriózum, a kedélyes anomália térfelén marad. (*Helikon*)

CSEHY ZOLTÁN